

**Володимир Петегирич,
Олександр Позіховський**

Борисоглібський енколпійон з Рівненщини

Під час весняної оранки 1987 р. в садибі мешканця с. Сіянців Острозького району Рівненської області В.Смоляра знайдено бронзовий нагрудний хрест – енколпійон. Власник знахідки повідомив, що на полі, де виявлено хрест, час від часу викопуються людські кістки, а кілька років перед тим підібрано ще один хрест подібної форми. Можна здогадуватися і це підтвердив огляд поверхні, де трапилася знахідка, що тут ймовірно знаходиться могильник.

У цьому ж році енколпійон придбав Державний історико-культурний заповідник в Острозі, і він знаходиться в його збірці під інвентарним номером ДКЗО КН16144/II-A-2022.

Знахідка складається з двох стулок, які виготовлені з бронзи у вигляді хреста із заокругленими кінцями, кожен з яких має по два бічних півкруглих виступи. Верхні і нижні кінці стулок завершуються петлями для скріплення двох половинок. Розміри енколпійона: висота з петлями 7,3 см, ширина 5 см (фото 10, а-б).

Хрест-енколпійон із Сіянців присвячений братам великомученикам Борису і Глібу – першим староруським канонізованим святим, синам великого князя Володимира Святославовича. Згідно з літописною традицією вони були підступно вбиті у 1015 р. своїм братом Святополком *“прийнявши вінець від Христа Бога з праведниками”* [Літопис Руський, 1989, с. 78-79]*.

На лицьовій стулці енколпійона в центрі знаходиться рельєфне зображення стоячої фігури Бориса, який одягнений у довгий плащ, на голові у нього князя півкуляста шапка. У правій руці, витягнутій в бік, він тримає предмет, який дослідники називають моделлю однокупольної церкви, мученицьким вінцем – короною чи моделлю міста**. Біля лівого плеча князя ледь простежуються кілька заглиблених букв. У трьох круглих медальйонах розміщені невиразні погрудні зображення святих (фото 10, а).

На зворотній стулці центральне місце займає рельєфно зображена постать Гліба. Вся композиція виконана подібно до лицьової стулки хреста з тією лише різницею, що добре помітна права рука, покладена на груди, а в лівій витягнутій руці знаходиться модель трьохкупольної церкви (помітно три куполи, хоч вважають, що це модель п'ятиглавого храму). У круглих медальйонах на кінцях енколпійона розміщені погрудні зображення святих (фото 10, б). Краї хреста на обидвох стулках декоровані насічками, а рельєфні постаті центральних фігур (складки одягу, шапки, риси обличчя, моделі храмів) додатково підправлені різцем. Фігури на верхніх кінцях двох стулок подібні і враховуючи добре помітні складки мафорія можна

* Версію вбивства Бориса і Гліба їхнім братом підтримує більшість дослідників, особливо істориків церкви, хоч відомі праці, в яких подається своєрідна політична реабілітація Святополка [Филист, 1990, с.87-93]

** Серед дослідників немає єдиної думки щодо визначення предметів у руках Бориса і Гліба. Найпоширенішою є версія, що князі тримають в руках моделі храмів [Лесючевський, 1946, с. 231; Козухина, Пескова, 2003, с. 86-88]. На підставі повідомлень *“Повісті временних літ”*, в яких щодо смерті братів вжиті вирази *“І так помер блаженний Борис, прийнявши вінець від Христа Бога з праведниками”* або *“І прийняв вінець і ввійшов у небесні обителі...”* існує також точка зору, що це мученицький вінець – корона [Пекарська, Пуцко, 1989, с.85; Кракало, 1999, с. 46-47]. Цю думку відстоює також М.Х.Алешковський, враховуючи зображення на деяких моделях енколпійонів променів на куполах церкви [Алешковський, 1972, с.108].

здогадатися, що це зображення Богоматері. У бокових медальйонах зображення схематичні, затерті і щодо їх атрибуції важко щось сказати.

На Галицько-Волинських землях, як і по всій території Старокиївської держави, борисоглібські хрести-енколпіони за технологією виготовлення відносяться до двох типів: рельєфні та рельєфно-чернені.

Найближчою подібною знахідкою до енколпіона з Сіянців є рельєфний хрест з розкопок у Городищі біля Шепетівки на Хмельниччині [Корзухина, Пескова, с. 88, табл. 39, П.3.1/5]. У Галицькій землі такі енколпіони відомі з Крилоса [Пуцко, с.171; Фіголь, 1997, с. 178.], Озерян та Устья Борщівського району Тернопільщини [Корзухина, Пескова, с. 89,91, табл. 40, П.3.1/28]. Ще один хрестик з сильно затертим зображенням виявлено у Кам'янці-Подільському або на його околицях*. Знахідку енколпіона з городища Трепча поблизу Сянока однозначно зарахувати до конкретного типу неможливо, оскільки він зберігся фрагментарно [Ginalski, 1999–2000, s. 234. – гус. 3d.].

Другий тип хрестів-енколпіонів має рельєфні фігури Бориса і Гліба, а в медальйонах зображення святих виконані технікою черні. Такі хрести виявлені у Володимирі на Волині [Кучинко, 1975, с. 312; Історично-культурний розвиток, 1993, рис.], Звенигороді [Станчак, 1993, С. 90, рис. 1,4.], Галичі [Пастернак, 1944, рис. 69,7] та на городищі Гриньчук на Дністрі [Пачкова, 1979, с. 94-95, рис. 3,16; Пачкова, Орлов, 1980, с. 300-301, рис. 2.]. Найчисленнішу колекцію знайдено під час досліджень в с. Городище на Хмельниччині [Корзухина, Пескова, с.111-112, табл.61].

Датувати знахідку з Рівненщини досить складно через відсутність пов'язаних з нею археологічних матеріалів та можливість безкінечних повторних відтворень первісного оригіналу. В.Лесючевський вважав, що енколпіони з Борисом і Глібом, в руках яких знаходяться моделі храмів, з'явилися до початку XII ст., але не раніше 1072 р., коли збудовано однокупольну церкву в честь цих святих у Вишгороді [Лесючевский, 1946, с. 244]. Г.Корзухіна відзначала, що ця дата трохи занижена і відносила появу рельєфних хрестів до зламу XI–XII ст. ” [Корзухина, Пескова, с.29].

Можливо, що рацію мають ті дослідники, які визначають часом активного поширення борисоглібських енколпіонів весь домонгольський період. Щодо знахідки із Сіянців то найдостовірнішою датою треба визнати другу половину XIII ст. Не виключено, що появу в цей період на Волині таких хрестів можна пов'язати з активною релігійною діяльністю князя Володимира Васильовича, зокрема даруванням для храмів церковних книг, серед яких літописець згадує Євангеліє “обтягнуте золоттканним єдвабом і образок на ньому з емаллю, а на ньому два святі мученики Гліб і Борис” [Літопис Руський, 1989, с. 447].

ЛІТЕРАТУРА

Алешковський М.Х.

1972 Русские глеборисовские энколпионы 1072–1160 // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – Москва.

Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX–XIV ст

1993 – Луцьк.

Корзухіна Г.Ф., Пескова А.А.

2003 Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты – реликвии XI–XIII вв. – Санкт-Петербург.

* Згідно рисунку переданого В.Захар'євим, за який висловлюємо йому подяку, це зворотній бік енколпіона із рельєфним зображенням Гліба та трьох святих в круглих медальйонах.

Кракало І.

1999 Святі Борис і Гліб на давньоруському енколпіоні з Градизька // Християнські старожитності Лівобережної України. – Полтава.

Кучинко М.М.

1975 Исследования в Черновицкой и Волынской областях // АО 1974.

Лесючевський В.И.

1946 Вышгородский культ Бориса и Глеба в памятниках искусства // СА. – Т. VIII.

Літопис Руський.

1989 За Іпатієвським списком / переклад Л. Махновця. – Київ. – С. 78-79.

Пастернак Я.

1944 Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. – Краків–Львів.

Пачкова С.П.

1979 Древньоруське городище Гринчук на Дністрі // Археологія. – Вип. 32.

Пачкова С.П., Орлов Р.С.

1980 Борисоглебський энколпийон из раскопок древнерусского городища у с. Гринчук // СА. – №3.

Пекарська Л.В., Пуцко В.Г.

1989 Давньоруські енколпіони в збірці Музею історії м. Києва // Археологія. – Вип. 3.

Пуцко В.

Древнерусское художественное литье из старого Галича // Acta Archeologica Carpathica. – Т. XXVIII.

Станчак Я.Г.

1993 Збірка енколпійонів з фондів Львівського історичного музею // Наукові записки. – Вип. 1.

Фіголь М.

1997 Мистецтво староруського Галича. – Київ.

Филист Г.М.

1990 История “преступлений” Святополка Окаянного. – Минск. – С. 87-93.

Ginalska J.

1999–2000 Enkolpiony z grodziska “Horodyszczce” w Trepczy kolo Sanoka // Acta Archeologica Carpathica. – Т. XXXV.

*Volodymyr Petehyrych,
Olexander Pozikhovskii*

Borysohlibskiy enkolpion from Rivne Region

In 1987 the bronze enkolpion was found in Siantsi, Ostrog district, Rivne region. Relief pictures of st. Borys and Hlib – first Old Rus canonized saints – are placed on the enkolpion. Probably, this find can be dated back to second half of XII century, and it may be connected with religious activity of Volodymyr Vasylkovich.